

**SPRAWOZDANIE
BURMISTRZA MIASTA I GMINY CHORZELE
Z REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD
ZABYTKAMI**

**W LATACH
2023-2024**

CHORZELE, LUTY 2025

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, burmistrz zobowiązany jest do sporządzania co dwa lata sprawozdań z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami i przedstawienia go Radzie Miejskiej.

Sprawozdanie ma na celu analizę efektywności i określenie zasadności kierunków działań przyjętych w programach w kontekście zmieniających się uwarunkowań prawnych, ekonomicznych i społecznych. Podsumowuje realizację działań oraz przyjęte rozwiązania formalno-finansowe na potrzeby kolejnego programu oraz innych gminnych dokumentów strategicznych na następne lata.

W 2023 roku dokumentacja Gminnej Ewidencji Zabytków Miasta i Gminy Chorzele została zaktualizowana, zgodnie z § 18 rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz załącznikiem nr 4 (Dz.U. 2019 poz. 1886) i pozytywnie zaopiniowana przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Gminną Ewidencję Zabytków przyjęto Zarządzeniem Nr 166/2023 Burmistrza Miasta i Gminy Chorzele z dnia 16 czerwca 2023 roku¹.

Obiekty widniejące w ewidencji zostały sprawdzone pod kątem obecnego stanu zachowania. Każdy obiekt, który przestał istnieć lub spełniać kryteria zabytku np. poprzez diametralne modyfikacje, lub znaczne uszkodzenia, został wykreślony z gminnej ewidencji zabytków w porozumieniu i za zgodą Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Na podstawie GEZ zaktualizowany został „Program opieki nad zabytkami dla Gminy Chorzele na lata 2023-2026”, na którym gmina opiera swoje działania związane z ochroną zabytków. Aktualizację programu opieki zlecono firmie EKO-GEO GLOB Rafał Modrzejewski, ul. Klonowa 30, 43-250 Pawłowice, a koszt opracowania wyniósł 4 797,00 zł brutto. Program został pozytywnie zaopiniowany przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i przyjęty przez Radę Miejską w Chorzelach Uchwałą Nr 452/LXVIII/23 z dnia 26 września 2023 roku. Stanowi on dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego.

Obecnie Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Chorzele zawiera **79** zabytków nieruchomości i **176** stanowisk archeologicznych. Zgodnie z zaleceniem delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Ostrołęce, 8 stycznia 2025 r., Zarządzeniem nr 5/2025 Burmistrza Miasta i Gminy Chorzele do GEZ włączono kartę adresową zabytkowego cmentarza przykościelnego, rzymskokatolickiego położonego w Krzynowłodze Wielkiej (działka nr 198, obręb Krzynowłoga

¹ Zgodnie z zapisem art. 22 ust. 4 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. burmistrz Miasta i Gminy Chorzele prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy.

Wielka). Karta została pozytywnie zaopiniowana przez Mazowieckiego Konserwatora Zabytków (pismo z 30 grudnia 2024 r., znak DO.5140.18.2024.KW).

Na terenie miasta Chorzele znajdują się trzy obiekty, które zostały wpisane do rejestru zabytków: neoromański kościół parafialny pw. Św. Trójcy z 1872–1878 r., według projektu architekta Adolfa Schimmelpfenniga oraz dawny (ul. Ruda) i obecny (ul. Cmentarna) cmentarz parafialny.

W pozostałych miejscowościach gminnych również znajdują się cenne zabytki – głównie obiekty sakralne, parki oraz dwory – wpisane do rejestru zabytków. W rejestrze znalazł się datowany na XVIII wiek zabytkowy kościół parafialny pw. Św. Wawrzyńca w Zaręczach z wyposażeniem, dzwonnica i otoczeniem w promieniu 100 m. W Krzynowłodze Wielkiej ochroną objęto murowany kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych (1854–1859 r.) według planu architekta Józefa Łżyckiego, a także dwór murowany projektu Adolfa Schimmelpfenniga z I połowy XIX w. wraz z otaczającym go parkiem krajobrazowym o powierzchni około 2 ha. Do rejestru wpisano także neogotycki kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Duczyminie wzniesiony około 1888 r., murowany dwór w Bogdanach Wielkich z około 1880 r. wraz z parkiem krajobrazowym, dworski park krajobrazowy w Czarzastych Wielkich oraz zespół osadniczo-grzebalny „Łysa Góra” z wczesnej epoki żelaza, położony na terenie sołectwa Bagienice, w pobliżu Przątaliny.

Do gminnej ewidencji zabytków wpisane zostały m.in.: pozostałości cmentarza żydowskiego, zniszczonego w czasie II wojny światowej, kościół filialny pw. św. Józefa w Opaleńcu, domy drewniane z przełomu XIX i XX w., kamienice (głównie znajdujące się przy ul. Mostowej), cmentarze wojenne i mogiły żołnierskie, cmentarze ewangelickie i ewangelicko-augsburskie, dawna strażnica (tzw. Kordon) usytuowana przy drodze Chorzele-Opaleniec.

Realizacja celów i zadań wynikających z Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Chorzele w latach 2023-2024

Program ochrony zabytków określa kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami: wskazuje konieczne do wykonania zadania i sugeruje sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych działań organizacyjnych, finansowych, promocyjnych i ochronnych. Ustalone w programie priorytety, cele szczegółowe i wynikające z nich działania wyznaczają politykę gminy w zakresie ochrony zabytków na lata 2023-2026.

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami dla gminy Chorzele jest realizowany dla priorytetów:

- 1) Prowadzenie polityki gminnej mającej na celu zachowanie istniejących walorów zabytkowych;

- 2) Odpowiednie wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego w celu przybliżenia tych walorów zarówno mieszkańcom gminy, jak i odwiedzającym teren gminy turystom.

Dla realizacji wyznaczonych priorytetów zostały określone cele szczegółowe wraz z proponowanymi działaniami w formie harmonogramu:

Priorytety	Cele szczegółowe	Działania	Termin realizacji	Ocena poziomu realizacji zadań	Wartość zrealizowanych zadań
PRIORYTET 1 – prowadzenie polityki gminnej mającej na celu zachowanie istniejących walorów zabytkowych	Cel szczegółowy 1.1 Organizacja zasad wsparcia dla rewaloryzacji obiektów zabytkowych	Przygotowanie uchwały Rady Miejskiej w celu zabezpieczenia środków budżetowych na działania związane z obiektami zabytkowymi.	Corocznie	Uchwałę co roku przyjmuje Rada Miejska.	Zabezpieczono w: 2023 – 10 000 zł 2024 – 10 000 zł
		Przeznaczenie środków finansowych z budżetu Gminy na najcenniejsze obiekty zabytkowe	Corocznie	W 2023 r. parafia w Duczynie złożyła wnioski o dofinansowanie na kwotę 10 000 zł na remont balustrady chóru kościelnego. Wnioskodawca ostatecznie zrezygnował z dotacji. W 2023 r. pozyskano dwie dotacje z Rządowego Programu Odbudowy zabytków. W 2024 r. nie ogłoszono naboru wniosków na prace konserwatorskie i restauratorskie – realizowano zadania, na które pozyskano dotacje.	2024 r.: 800 000 zł – przekazanie parafii w Chorzelach dotacji na „Remont dachu naw bocznych z wymianą pokrycia dachowego oraz elewacji kościoła parafialnego pw. Trójcy Przenajświętszej w Chorzelach” Stanowisko archeologiczne Łysa Góra: 198 850 zł – „Zabezpieczenie zabytkowego zespołu osadniczo-grzebalnego „Łysa Góra” z wczesnej epoki żelaza wraz z budową ścieżki dydaktycznej na jego terenie” 23 370,00 zł – program konserwatorsko-archeologiczny dla stanowiska „Łysa Góra”
		Identyfikacja najpilniejszych potrzeb przy obiektach w najgorszym stanie technicznym	Do 31 grudnia 2023 r.	Zadanie zrealizowane.	
		Współpraca z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków przy identyfikacji celów i	Sukcesywnie	Zadanie realizowane na bieżąco.	

		zadań na lata 2023 - 2026			
	Cel szczegółowy 1.2 Bezpośrednie wsparcie dla rewaloryzacji obiektów zabytkowych z budżetu gminy	Nawiązanie współpracy z prywatnymi właścicielami obiektów zabytkowych w celu jak najszerszego ich wykorzystania w promocji Gminy	Sukcesywnie	Zadanie realizowane na bieżąco.	
		Rewaloryzacja zabytkowych założeń parkowych z terenu Gminy przy wykorzystaniu środków własnych i zewnętrznych	Do 31 grudnia 2026 r.	Zadanie realizowane przez właścicieli zabytkowych parków.	
		Poprawa stanu estetyki otoczenia zabytkowych kościołów z terenu Gminy	Do 31 grudnia 2026 r.	Zadanie realizowane przez parafie – opiekunów/osoby reprezentujące i posiadające akt własności danego obiektu oraz przynależnego do niego obszaru.	
	Cel szczegółowy 1.3 Monitorowanie stanu zachowania zabytków oraz działania na rzecz jego poprawy	Aktualizacja danych Gminnej Ewidencji Zabytków	W miarę potrzeb, w porozumieniu z MWKZ	Zadanie realizowane na bieżąco.	
		Sporządzenie następnej edycji „Programu opieki nad zabytkami”	2026 r.		
		Sporządzenie sprawozdania z realizacji „Programu opieki nad zabytkami”	Za lata 2023-2024 i 2025-2026	Sprawozdanie z lat 2023-2024 przekazano Radzie Miejskiej.	
	Cel szczegółowy 1.4 Dbałość o ład przestrzenny i krajobraz kulturowy w Gminie	Ścisłe powiązanie działań przy obiektach zabytkowych z dokumentami planistycznymi Gminy	Sukcesywnie	Zadanie realizowane na bieżąco.	
		Bieżąca pielęgnacja cmentarzy, miejsc kultu i miejsc pamięci, ze szczególnym uwzględnieniem historycznych cmentarzy ewangelickich	Sukcesywnie	Zadanie realizowane na bieżąco.	
		Rozszerzanie zasobu dziedzictwa	Sukcesywnie	Zadanie realizowane na bieżąco.	

		kulturowego Gminy, m.in. przez regularną aktualizację Gminnej Ewidencji Zabytków, inwentaryzację obiektów małej architektury, cmentarzy itp.			
	Cel szczegółowy 1.5 Określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych	Przekazywanie właścicielom i dysponentom obiektów zabytkowych informacji o możliwościach pozyskiwania dodatkowego wsparcia finansowego (zwłaszcza z funduszy europejskich)	Sukcesywnie	Zadanie realizowane na bieżąco.	
PRIORYTET 2 – odpowiednie wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego w celu przybliżenia tych walorów zarówno mieszkańcom gminy, jak i odwiedzających teren gminy turystom	Cel szczegółowy 2.1 Rozwój produktów turystycznych opartych na walorach dziedzictwa kulturowego	Organizacja imprez lokalnego zasięgu, przybliżających mieszkańcom Gminy i regionu wartości historyczne Gminy	corocznie	Zadanie realizowane corocznie.	
	Cel szczegółowy 2.2 Wykorzystanie Internetu i multimediów w celu nowoczesnej promocji walorów zabytkowych	Stworzenie systemu informacji przestrzennej z warstwą informacyjną na temat obiektów zabytkowych wchodzących w skład Gminnej Ewidencji Zabytków oraz udostępnienie go na forum publicznym	Do końca 2026 r.	Aktualny system informacji przestrzennej dla Gminy Chorzele zawiera warstwę z NID dotyczącą najważniejszych zabytków wpisanych do rejestru zabytków. Link: https://zabytek.pl/pl/mapa	
		Nawiązywanie współpracy w zakresie dobrych praktyk w ramach partnerstwa krajowego i zagranicznego		Podpisano umowę o współpracy z Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie.	
	Cel szczegółowy 2.3 Promocja na forum	Udziały w konkursach na najlepiej zadbane zabytki, najciekawszy	Sukcesywnie	Wpływające informacje o konkursach są przekierowywane do właścicieli/zarządców	

	krajowym i zagranicznym	produkt turystyczny itp.		obiektów zabytkowych.	
		Współpraca z mediami, zarówno tradycyjnymi, jak i internetowymi	Sukcesywnie	Zadanie realizowane na bieżąco. We wrześniu 2024 r. we współpracy z PMA zorganizowano konferencję prasową dotyczącą odkryć dokonanych na Łysej Górze w sezonie 2024. Powstałe wówczas materiały zostały opublikowane w Internecie, radiu i telewizji.	
	Cel szczegółowy 2.4 Edukacja społeczeństwa w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego	Wspieranie działalności organizacji pozarządowych związanych z historią i kulturą, placówek muzealnych, galerii, bibliotek oraz innych instytucji kultury	Sukcesywnie	Zadanie realizowane na bieżąco.	Wsparcie organizacji pozarządowych z terenu gminy w realizacji zadań z zakresu kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, w 2023 r. wyniosło łącznie: 5500 zł (3 000 zł na zadanie muzyczny plener w Bogdanach, otwarty koncert dla mieszkańców gminy oraz 2,500 zł na organizację letniego kina pod chmurką w Duczynie. W 2024 konkursu nie ogłoszono.
		Organizacja spotkań, mających na celu upowszechnienie wiedzy na temat lokalnego dziedzictwa kulturowego	Sukcesywnie	W sierpniu 2024 r., w ramach Dni Chorzel, odbyły się dwa oprowadzania z archeologiem po stanowisku Łysa Góra, w których wzięli udział zainteresowani mieszkańcy i goście spoza gminy oraz zajęcia edukacyjne dla dzieci zorganizowane przez PMA, na stoisku muzealnym.	

		Obejmowanie przez Władze patronatem honorowym działań społecznych, których dochód przeznaczony jest na potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowego (zbiórki, akcje społeczne, loterie i inne)	Sukcesywnie	Zadanie realizowane na bieżąco.	
--	--	--	-------------	---------------------------------	--

Wyznaczone zadania opieki nad zabytkami Gmina Chorzele realizuje na bieżąco. Działania te są wspierane przez gminne jednostki organizacyjne (Zakład Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Chorzelach, Ośrodek Upowszechniania Kultury i Miejsko-Gminną Bibliotekę Publiczną).

PRIORYTET 1 – prowadzenie polityki gminnej mającej na celu zachowanie istniejących walorów zabytkowych

Większość zabytków na terenie gminy znajduje się w posiadaniu osób prywatnych lub parafii, które na miarę swoich możliwości starają się sprostać wymogom konserwatorskim. Badanie i dokumentowanie zabytków jest podstawowym warunkiem ich trwałego zachowania, a tym samym skutecznej ochrony. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, naukowe badanie i dokumentowanie zabytków zalicza do obowiązków ich właścicieli lub posiadaczy (art. 5 ww. ustawy).

Zgodnie z ustawą o grobach i cmentarzach wojennych z dnia 28 marca 1933 r. obowiązkiem gminy jest dbanie o stan techniczny i estetyczny cmentarzy wojennych znajdujących się na jej terenie – cmentarze znajdują się w gminnej ewidencji zabytków. Wszystkie kwatery, groby oraz cmentarze wojenne są w miarę potrzeb porządkowane przez Zakład Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Chorzelach.

Gmina realizuje zadania ustawowe w zakresie opieki nad zabytkami m.in. na podstawie uchwały Nr 342/XXXVIII/14 Rady Miejskiej w Chorzelach z dnia 31 stycznia 2014 roku w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na obszarze Gminy Chorzele².

Corocznie zabezpieczane są środki na działania związane z obiektami zabytkowymi. W latach 2023 i 2024 w budżecie zarezerwowano łącznie 20 000,00 zł na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na obszarze gminy.

² Art. 81. Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.

W roku 2023 nabór wniosków na udzielenie dotacji ogłoszono 12 maja, a środki finansowe przeznaczone na ten cel wynosiły 10 000,00 zł. Wpłynął jeden wniosek od parafii rzymskokatolickiej w Duczynie, który został rozpatrzony pozytywnie. W dniu 3 lipca 2023 r. do Urzędu Miasta i Gminy w Chorzelach wpłynęło pismo od wnioskodawcy dotyczące rezygnacji z dotacji, uzasadnione wcześniejszym wykonaniem planowanych prac i dokonaniem płatności. Uchwała w sprawie udzielenia dotacji została uchylona.

W tym samym roku Gmina Chorzele złożyła dwa wnioski o dofinansowanie z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków. Pierwszy z wniosków został opracowany we współpracy z proboszczem parafii Chorzele ks. Stanisławem Dziękiewiczem, na zadanie „Remont dachu naw bocznych z wymianą pokrycia dachowego oraz elewacji kościoła parafialnego pw. Trójcy Przenajświętszej w Chorzelach”. Wniosek został dofinansowany kwotą 784 000,00 zł. Gmina Chorzele zadeklarowała wkład własny w wysokości 16 000,00 zł. Na wniosek burmistrza, Rada Miejska w Chorzelach podjęła formalną Uchwałę o udzieleniu dotacji w kwocie **800 000,00 zł** w roku 2024 na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków dla parafii pw. św. Mikołaja w Chorzelach. 25 października 2023 r., została podpisana umowa z proboszczem, na podstawie której gmina udzieliła dotacji chorzelskiej parafii w wysokości 800 000,00 zł na remont dachu naw bocznych oraz elewacji kościoła.

Kościół parafialny pw. św. Trójcy w Chorzelach został wpisany do rejestru zabytków decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 7 lipca 1981 r. – nr rejestru A-472, ze względu na styl, wyjątkową wartość historyczną i okres powstania. Obiekt stanowi przykład sakralnej architektury neoromańskiej na Mazowszu. Jest jednym z zaledwie kilku zabytków wpisanych do rejestru, znajdujących się na terenie gminy. Przedmiotowe zadanie obejmowało wykonanie złożonych robót budowlanych polegających na remoncie dachu naw bocznych z wymianą pokrycia dachowego oraz elewacji kościoła parafialnego pw. Trójcy Przenajświętszej w Chorzelach. Realizacja zadania została zakończona w 2024 r.

Kolejny wniosek gmina Chorzele złożyła na zadanie pn. „Zabezpieczenie zabytkowego zespołu osadniczo-grzebalnego „Łysa Góra” z wczesnej epoki żelaza wraz z budową ścieżki dydaktycznej na jego terenie”. Otrzymał on dofinansowanie w wysokości 196 000,00 zł.

„Łysa Góra” jest najcenniejszym zabytkiem archeologicznym na terenie Gminy Chorzele, który po wielu badaniach i wykopaliskach w latach 70., 80. i 90. ubiegłego stulecia, został wpisany do Rejestru Zabytków (nr rejestru 317, wpis z 1992 r.). Stanowisko posiada wyraźnie wyodrębnioną, sztucznie zmodyfikowaną, formę terenową w dolinie rzeki Orzyc, dominującą nad otaczającymi ją bagnami i rozlewiskami rzecznyymi. Łysa Góra to jedyny kompleks archeologiczny na Północnym Mazowszu, związany z obecnością plemion celtyckich, tworzących szlak handlowy przebiegających przez obecne

Mazowsze w kierunku złóż bursztynu w Puszczy Kurpiowskiej i na wybrzeżach Bałtyku. Jest to zatem obiekt o ogromnej wartości historycznej i naukowej, wyjątkowy nie tylko w skali regionu, ale co najmniej Polski lub nawet Europy Środkowo-Wschodniej.

Pozyskana dotacja została przeznaczona m.in. na badania, zabezpieczenie i zachowanie zabytku, prace konserwatorskie, wytyczenie i wykonanie ścieżki dydaktycznej oraz przygotowanie opracowań naukowych i folderów edukacyjno-promocyjnych. Działania te mają na celu wzmocnienie ochrony zabytkowego stanowiska, poprzez podniesienie świadomości mieszkańców o lokalnym dziedzictwie. Wpłyną również na zwiększenie atrakcyjności turystycznej zabytku.

By w pełni profesjonalnie podejść do realizacji zadania Gmina Chorzele, jako właściciel zabytku, podjęła współpracę z ostrołęcką delegaturą Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków oraz Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. W grudniu 2023 r. Gmina podpisała z PMA porozumienie o współpracy, dotyczące współdziałania m.in. w zakresie przygotowania i realizacji projektów z zakresu nauki, kultury i edukacji, realizacji wspólnych działań dotyczących promocji archeologii i historii, w tym organizowaniu badań, wystaw, konferencji oraz zajęć dydaktycznych (lekcji muzealnych dla dzieci i młodzieży) i wykładów popularnonaukowych, czy też realizacji wspólnych działań wydawniczych z zakresu archeologii i historii.

Wedle zaleceń konserwatorskich PMA opracowało program konserwatorsko-archeologiczny, na podstawie którego gmina złożyła do WUOZ trzy wnioski na prowadzenie badań na stanowisku. Program został zaopiniowany pozytywnie, gmina otrzymała pozwolenie na badania powierzchniowe, nieinwazyjne i inwazyjne (wykopaliskowe) na stanowisku oraz badania powierzchniowe na części obszaru AZP 35-65.

W marcu 2024 r., Państwowe Muzeum Archeologiczne przeprowadziło na „Łysej Górze” niezbędne, gruntowne prace badawcze (powierzchniowe, nieinwazyjne). Zebrano wówczas materiał zabytkowy z powierzchni terenu, sporządzono planografię, wykonano badania geomagnetyczne i elektrooporowe, które pozwoliły na inwentaryzację zniszczeń oraz ocenę stanu zachowania stanowiska. Niezbędne okazało się przeprowadzenie ratowniczych badań sondażowych z wykorzystaniem najnowszych metod dokumentacyjnych (prace te będą kontynuowane również w latach następnych).

Na podstawie wykonanych badań zlecono firmie Archaios Sp. z o.o. opracowanie programu konserwatorskiego dla stanowiska nr 1 w Bagienicach Wielkich „Łysa Góra”. Jego koszt wyniósł **23 370,00 zł**. Specjalistyczny program konserwatorski, stanowiący wymóg konserwatora zabytków, przedstawiał szczegółową dokumentację planowanych działań na stanowisku i był obligatoryjnym elementem dokumentacji przetargowej dla dofinansowanego zadania.

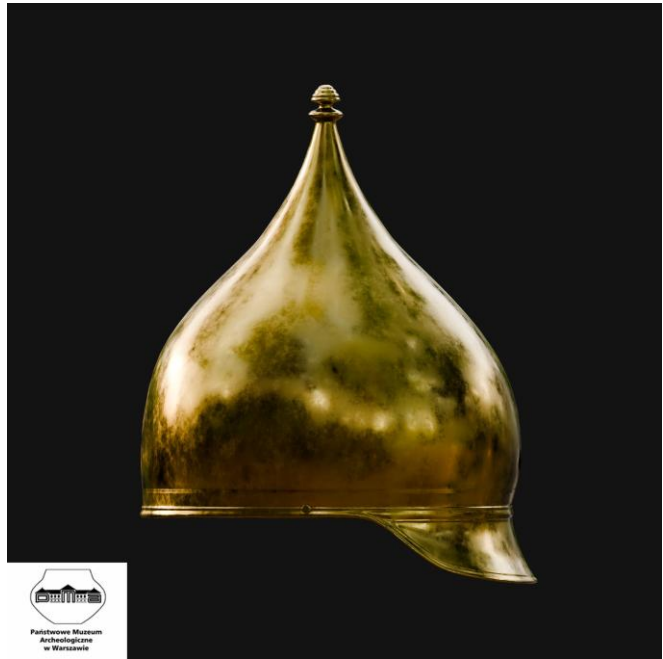
W lutym 2024 r. Zakład Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej rozpoczął prace nad utwardzaniem i żwirowaniem drogi dojazdowej do stanowiska. W kwietniu zakończono procedurę wykupu działek nr 197 oraz 514/1, aby stworzyć bezpośredni dojazd do Łysej Góry.

Przetarg na realizację zadania "Zabezpieczenie zabytkowego zespołu osadniczo-grzebalnego Łysa Góra z wczesnej epoki żelaza wraz z budową ścieżki dydaktycznej na jego terenie" rozstrzygnięto w lipcu 2024 r. Wykonawcą przedsięwzięcia zostało Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, z którym podpisano stosowną umowę. Całkowita wartość projektu to **198 850,00 zł**, przy czym aż **196 000,00 zł** stanowi dofinansowanie pozyskane z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków, a wkład własny gminy – **2 850,00 zł**. Pierwszy etap zadania został zakończony w 2024 r., natomiast zakończenie całego projektu zostało zaplanowane na październik 2025 r.

W sierpniu 2024 r. na Łysej Górze odbył się pierwszy sezon badań wykopaliskowych, które przyniosły wiele nowych odkryć. Ich kierownikami byli dr Wojciech Borkowski oraz dr Bartłomiej Kaczyński z PMA. W badaniach uczestniczyli również pracownicy PMA oraz dr Andrzej Maciałowicz i studenci archeologii z Uniwersytetu Warszawskiego.

W trakcie prac przebadano obszar blisko 3 arów w różnych częściach stanowiska, pozyskując ogromne ilości informacji, pozwalających na rozpoznanie dawnej roli osady. Dotychczas znanych było kilkanaście przedmiotów z brązu i żelaza wydobytych tu w latach 70. i 80. XX wieku. Liczba tych znalezisk po obecnym sezonie wzrosła kilkukrotnie – są to narzędzia, ozdoby i przedmioty spinające odzież. Najważniejszą grupę znalezisk żelaznych - typowych dla metalurgii celtyckiej prezentują narzędzia tj. siekierociosa, półkoski czy nożyce. Podczas badań odkryto kilkanaście tego typu przedmiotów związanych z uprawą roli, pozyskiwaniem drewna czy hodowlą zwierząt. Pozycję chronologiczną osady obronnej potwierdzają znaleziska zapinek o konstrukcji wczesnolateńskiej, użytkowanych w latach 350-260 p.n.e.

W jednym z wykopów w jamie o czarnym, zwęglonym wypełnisku obok czterech żelaznych siekierocioseł oraz żelaznego półkoska, odkryto brązowy hełm celtycki z IV w. p.n.e. Wstępna analiza wskazuje, że jest to brązowy hełm celtycki zbliżony do typu Berru, a najbliższe analogie znajduje w Austrii, na stanowisku Dürrnberg bei Hallein. Jest to jeden z kilku zachowanych tego typu artefaktów na świecie, a zarazem drugi tego rodzaju egzemplarz odkryty na terenie Polski. Poprzedni, znaleziony w miejscowości Siemiechów, jest młodszy i zachował się w znacznie gorszym stanie, co czyni hełm z Łysej Góry szczególnie cennym zabytkiem. Hełm od razu został oddany do pracowni konserwatorskiej PMA, gdzie oczyszczono i zrekonstruowano jego zachowane partie. W grudniu 2024 r. stworzono rekonstrukcję 3D hełmu (oprac. R. Szwelicki).

1 Część zabytków odkrytych na Łysej Górze podczas wykopalisk w 2024 r., fot. UMiG w Chorzelach i PMA w Warszawie

W związku z tak spektakularnymi odkryciami stanowisko odwiedziła m.in. Bożena Żelazowska – sekretarz stanu w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego – Generalny Konserwator Zabytków, profesor Wojciech Nowakowski (który jeszcze jako student, w 1971 r., brał udział w wykopaliskach na Łysej Górze), dr Wojciech Brzeziński – dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego, jak również przedstawiciele ostrołęckiej delegatury Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

2 Spotkanie dotyczące odkryć na Łysej Górze – 27 sierpnia 2024 r. fot. UMiG w Chorzelach

16 września 2024 r., po pierwszym sezonie wykopalisk, w siedzibie Urzędu Miasta i Gminy w Chorzelach, jak i na samym stanowisku, odbyła się konferencja prasowa poświęcona sensacyjnym znaleziskom. Na kilka tygodni przed konferencją, o odkryciach archeologów można było przeczytać niemalże na wszystkich polskich portalach informacyjnych, usłyszeć w radiu czy telewizji. Odnaleziony podczas sierpniowych wykopalisk celtycki hełm stał się ikoną Łysej Góry, a jego zdjęcie towarzyszyło nagłówkom w światowych periodykach takich jak: Newsweek, Live Science, Miami Herald, Smithsonian Magazine, Science&Vie, Design Times, Archeology Magazine i wielu, wielu innych.

3 Konferencja prasowa 16 września 2024 r., fot. UMiG w Chorzelach

Ogromne zainteresowanie tematem przełożyło się również na szereg licznych zapytań o znaleziska, badania, i historię samego stanowiska, przez co mieliśmy okazję gościć w Chorzelach dziennikarzy i przedstawicieli mediów.

4 Konferencja prasowa 16 września 2024 r. – zabytki odnalezione na Łysej Górze i uczniowie PSP w Krzynowłodze Wielkiej – lekcja terenowa na stanowisku, fot. UMiG w Chorzelach

W ramach realizacji I etapu zadania „Zabezpieczenie zabytkowego zespołu osadniczo-grzebalnego Łysa Góra z wczesnej epoki żelaza wraz z budową ścieżki dydaktycznej na jego terenie” dofinansowanego z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków, powstały również dwie publikacje:

1. Publikacja naukowa pt. „Projekt badawczo-konserwatorski. Unikatowy zespół osadniczy w Chorzelach – stanowisko z okresu lateńskiego Łysa Góra”, czyli raport z pierwszego sezonu badawczego 2024 autorstwa dra Wojciecha Borkowskiego i dra Bartłomieja Kaczyńskiego z Państwowego Muzeum Archeologicznego – kierowników badań wykopaliskowych na Łysej Górze.
2. Publikacja popularnonaukowa „Łysa Góra pod Chorzelami – archeologiczne ślady osadnictwa na pograniczu wielu kultur” opisująca prehistorię i historię terenu naszej gminy oraz regionu, fenomen pogranicza oraz losy Chorzel w epoce napoleońskiej.

Obydwie publikacje dostępne są do pobrania na stronie internetowej gminy, pod adresem:

<https://chorzele.pl/miasto-i-gmina/turystyka-i-zabytki/lysa-gora/>.

W grudniu 2024 r. redakcja „Archeologii Żywej” – czyli najpopularniejszego w Polsce czasopisma popularnonaukowego o tematyce archeologicznej – ogłosiła plebiscyt „Archeologiczne Sensacje 2024”, w którym nominację otrzymały artefakty odnalezione podczas ostatnich wykopalisk.

Wyniki ogłoszono 16 stycznia 2025 r. Brązowy hełm przypisywany produkcji celtyckiej z IV w. p.n.e. ze stanowiska Łysa Góra w Bagienicach Wielkich zwyciężył w kategorii trzeciej – „unikatowy artefakt 2024”.

W każdej kategorii poszczególni laureaci wybierani byli dwutorowo – przez kapitułę konkursową oraz przez głosowanie internetowe. Jeśli chodzi o głosy publiczności w tej samej kategorii, celtycki hełm

uplasował się na II miejscu zdobywając aż 23,86 % głosów. Podobnie wypadło głosowanie internatów w kategorii 10 – „Najważniejsze odkrycie archeologiczne w Polsce 2024” - odkrycie hełmu i licznych przedmiotów celtyckich na dawnej osadzie z Łysej Góry zyskało aż 22 % głosów i uplasowało się na II miejscu.

W świetle nowych badań i odkryć wiemy już, że Łysa Góra jest stanowiskiem wyjątkowym w skali kraju i Europy. Konieczne jest zatem odpowiednie jej zabezpieczenie, a przede wszystkim – edukacja i zwiększanie świadomości społecznej na temat znaczenia stanowiska, jak również zasad ochrony prawnej wynikających z wpisu do rejestru zabytków. Niezwykle ważna jest także popularyzacja i promocja ostatnich odkryć oraz edukowanie o historii stanowiska – Łysa Góra to nie tylko punkt na mapie, ale również część tutejszej historii.

Objęcie Łysej Góry badaniami archeologicznymi jest obecnie priorytetem i jedynym skutecznym sposobem ochrony konserwatorskiej tak zagrożonego stanowiska. W wyniku badań uratowane zostanie nie tylko materialne dziedzictwo w postaci zabytków o ogromnym znaczeniu poznawczym, ale także rozpoznany zostanie ich kontekst kulturowo-osadniczy, który jest w największym stopniu niszczone przez nielegalne wybieranie piasku. Ochrona fizyczna terenu nie jest możliwa z uwagi na oddalenie od siedzib ludzkich, a otoczenie stanowiska barierami w postaci płotów lub ogrodzeń kłóci się z koncepcją zagospodarowania go w celach turystyczno-edukacyjnych. Stanowisko przez wiele lat było niszczone również przez uprawy, pozostawiane na nim śmieci, nielegalnych detektorystów, służyło młodzieży za miejsce do imprezowania przy ogniskach lub jako tor jazdy dla quadowców czy motocrossowców. Wszystkie te działania w mniejszym lub większym stopniu przyczyniają się do niszczenia substancji zabytku, dlatego są surowo zabronione i podlegają karom.

Wiadomo już, że PMA będzie kontynuowało swoje badania nad stanowiskiem również w kolejnych latach. W sierpniu br. planowany jest drugi sezon wykopalisk. W tym momencie naszym priorytetem jest ochrona i zabezpieczenie stanowiska, dlatego też na terenie Łysej Góry został zamontowany całodobowy monitoring oraz tablice o nim informujące.

5 Tablice informujące m.in. o monitoringu na Łysej Górze, fot. UMIG w Chorzelach

PRIORYTET 2 – odpowiednie wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego w celu przybliżenia tych walorów zarówno mieszkańcom gminy, jak i odwiedzającym teren gminy turystom

Realizacja priorytetu 2 obejmowała szeroki zakres działań mających na celu popularyzację dziedzictwa kulturowego oraz zwiększenie atrakcyjności turystycznej gminy Chorzele. W ramach tych działań zorganizowano szereg wydarzeń kulturalnych, edukacyjnych i promocyjnych, a także podjęto działania zmierzające do lepszego wykorzystania nowoczesnych technologii w upowszechnianiu wiedzy o zabytkach i historii regionu.

Gmina podjęła działania w zakresie promocji walorów zabytkowych za pośrednictwem Internetu i multimediów. Na stronie internetowej urzędu prowadzone są zakładki poświęcone tematyce zabytkowej: Łysa Góra, Kościoły, Ochrona zabytków, które są systematycznie aktualizowane i uzupełniane o ciekawostki na temat ochrony zabytków i dziedzictwa gminy. W zakładkach udostępniane są treści dotyczące zabytków z terenu Miasta i Gminy Chorzele, informacje niezbędne dla właścicieli zabytkowych obiektów m.in. uznanie obiektu za zabytek lub jego wykreślenie z gminnej ewidencji zabytków czy zadania wynikające z opieki nad zabytkiem oraz ochrony dziedzictwa. Informacje o bieżących działaniach gminy związanych z zabytkami i opieką nad nimi publikowane są także w zakładce „aktualności”. Urząd na bieżąco prowadzi również profil na Facebooku oraz gdzie zamieszczane są wpisy poświęcone m.in. tematyce kulturalnej oraz zabytkom. Zarówno media społecznościowe jak i strona www przyczyniają się do promocji walorów zabytkowych i turystycznych gminy.

W ramach działań związanych z promocją dziedzictwa kulturowego mieszkańcy oraz turyści mogą korzystać z systemu informacji przestrzennej prowadzonego przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, który umożliwia dostęp do informacji i lokalizacji wszystkich zabytków znajdujących się w kraju. System map zawiera warstwę obejmującą zabytki wpisane do rejestru oraz obiekty uwzględnione w ewidencji zabytków – również Gminy Chorzele. Stanowi on cenne źródło wiedzy zarówno dla osób zainteresowanych historią regionu, jak i dla właścicieli obiektów zabytkowych. Dostęp do systemu jest ogólnodostępny, a jego interaktywna mapa pozwala na łatwe wyszukiwanie i analizowanie zabytków zarówno w gminie Chorzele, jak i w innych rejonach Polski. Można z niego skorzystać pod adresem: <https://zabytek.pl/pl/mapa>.

W ramach realizacji priorytetu 2 szczególną uwagę poświęcono wydarzeniom lokalnym popularyzującym historyczne dziedzictwo gminy. Podczas Dni Chorzel 2024 zorganizowano szereg atrakcji, w tym działań edukacyjnych, wśród których wyróżniała się oferta zwiedzania stanowiska

archeologicznego "Łysa Góra" z przewodnikiem z Państwowego Muzeum Archeologicznego. Ta inicjatywa spotkała się z entuzjastycznym przyjęciem i dużym zainteresowaniem, co skutecznie przyczyniło się do podniesienia poziomu wiedzy mieszkańców o wyjątkowym dziedzictwie ich regionu. Państwowe Muzeum Archeologiczne wzbogaciło program imprezy również o edukacyjne warsztaty przy swoim stoisku, gdzie dzieci i młodzież poprzez zabawę mogły poznawać tajniki pracy archeologa, proces powstawania rękodziela, kaligrafii, czy biżuterii.

W ramach współpracy z Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie, we wrześniu 2024 r., zorganizowano również wspomnianą już konferencję prasową poświęconą odkryciom archeologicznym dokonany na stanowisku "Łysa Góra". Odkrycia te, w tym wyjątkowy hełm celtycki z IV w. p.n.e., przyciągnęły uwagę krajowych i zagranicznych mediów, co znacząco zwiększyło zainteresowanie gminą.

W zakresie promowania walorów krajobrazu kulturowego oraz historii regionu w lipcu 2024 r. gmina złożyła wniosek na projekt z zakresu turystyki „Wzbogacenie oferty turystycznej Gminy Chorzele”, który otrzymał dofinansowanie w ramach programu Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021–2027. Całkowity koszt przedsięwzięcia wynosi **356 208,96 zł**, z czego aż **302 777,60 zł** to wsparcie Unii Europejskiej. To pierwszy tego typu projekt w naszym samorządzie. Zadanie obejmuje stworzenie m.in. nowoczesnej, bezpłatnej aplikacji turystycznej, nowego oznakowania szlaków – łącznie 75 tablic informacyjnych, w tym mapy oraz historyczno-przyrodnicze tablice typu memory, stworzenie punktu informacji turystycznej w Chorzelach, stacji naprawy rowerów oraz makiety sensorycznej centrum Chorzel.

Podsumowanie

Działania realizowane w ramach Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami w latach 2023-2024 w przyczyniły się do poprawy ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego gminy Chorzele. Zadania te obejmowały zarówno działania bezpośrednio wpływające na poprawę stanu zachowania gminnych zabytków, jak i projekty upowszechniające i promujące lokalne dziedzictwo kulturowe oraz zwiększające świadomość społeczną w zakresie potrzeby jego zachowania. Organizacja wydarzeń kulturalnych, współpraca z instytucjami naukowymi i mediami, umożliwiły skuteczne przybliżenie walorów historycznych i kulturowych zarówno mieszkańcom, jak i odwiedzającym. Podjęte działania będą kontynuowane w kolejnych latach. Rozwijana będzie także strategia promocji dziedzictwa kulturowego i walorów turystycznych gminy, zwłaszcza poprzez digitalizację zasobów historycznych oraz wzmocnienie współpracy z podmiotami zewnętrznymi. Dzięki temu możliwe będzie podniesienie rangi gminy Chorzele jako atrakcyjnego miejsca turystycznego o bogatym dziedzictwie kulturowym.